

Pasaulio ir asmens jausminiai ryšiai Žemaitės kūryboje

RAMUNĖ BLEIZGIENĖ

Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas

ANOTACIJA. Antropologės Michelle's Zimbalist Rosaldo pasiūlytas naujas žvilgsnis į jausmus, kaip svarbią socialinių ryšių dalį, suformuotą konkrečios kultūros pasaulio sampratos, ir fenomenologinė jausmų tyrimo prieiga įgalina naują jausminės patirties ir jos raiškos tyrimą. Straipsnyje analizuojami Žemaitės publicistikos ir grožiniai tekstai gretinami su tautosakine ir šnekamosios kalbos medžiaga, siekiant atskleisti, kaip savęs ir pasaulio patyrimo veikia kūniška (juslinė), jausminė ir pasaulėžiūrinė plotmės.

RAKTAŽODŽIAI: jausmai, Žemaitė, M. Z. Rosaldo, pasaulio patyrimo būdas, meilė.

Straipsnyje, remiantis kultūros antropologės Michelle's Zimbalist Rosaldo lauko tyrimais ir jos pasiūlyta jausmų kultūros sistemoje traktuote bei fenomenologine jausmų tyrimo prieiga, siekiama kitu žvilgsniu pažvelgti į Žemaitės kūriniuose pasirodantį ne tik žmogaus, bet ir pasaulio jausmingumą. Keleriopa teorinė perspektyva leidžia kitaip pamatyti šios autorės tekstuose užfiksuotus, gerokai nuo mūsų laikams būdingų besiskiriančius, asmens patyrimo būdus. Drąsos kalbėti apie buvusį (tebesantį?) kitokį savęs ir supančio pasaulio patyrimą suteikia Giedrės Šmitienės pastarojo meto tradicinės kultūros tyrimai ir mintis apie juslinį suvokimą, kylantį iš žmogaus ir pasaulio santykio (Šmitienė 2011, 2014). Šmitienės tyrimas daugiausia remiasi vieno asmens – Onos Lukšienės – gyvenimo pavyzdžiu ir iškelia, kaip teigia mokslininkė, tradicinei kultūrai būdingą juslinio suvokimo stilių. Autorė siekia fenomenologiškai aprašyti įkūnytos neracionalizuotos patirties struktūras, dėmesio centre išlaikydama abu aprašomo objekto sandus – įsikūnijusį asmenį ir pasaulio kūniškumą. Tiesa, tyrime koncentruojamasi į juslinį suvokimą, taigi daugiausia dėmesio telkiama į matymo (*dabojimo*), lytėjimo ir kitų juslių reiškimąsi kasdieniuose pasakymuose, veikimo būde. Iš tiesų sunkiai brėžiamą ribą tarp juslinės ir jausminės patirties aprašymo Šmitienė peržengia, kai imasi kalbėti apie pasaulio jautrumą. Daugiausia dėmesio ji sutelkia į jautrumą, kaip žmogaus gebėjimą per

įvairias jusles reaguoti į fizinius pokyčius, aplinkos poveikį, tačiau vienas pavyzdys iš jos pokalbininkės rodo, kad jautrumas gali reikštis ir reiškiasi ir kaip jausminis atsakas. Pasakodama, kaip prižiūri gėles, Lukšienė sako: „Daboju, kad jau markatna, tai tada papilu undenio“ (Šmitienė 2014: 32). Gėlės išdžiūvimas, vandens trūkumas patiriančiosios suvokiamas ir kaip jausminę konotaciją turintis pranešimas – gėlė *markatna*, liūdi, todėl ją reikia palaistyti. Panašų ribos išnykimą randame kitame pasitelkiamame pavyzdyje, kaip, mirus motinai, į artimųjų skausmą mimetiškai reaguoja supantis pasaulis – plyšta ažuolo žievė, gegutė kukuodama padeda gailėti mamos, medis atjaučia, persiima žmogaus skausmu (ten pat: 35). Kūniška reakcija ir jausminis atsakas šiame pavyzdyje neatskiriama, pačios Šmitienės traktuojami kaip juslinio suvokimo pasireiškimas (ten pat: 36). Pats vartojamas žodis *jautrus* aprėpia skirtingas patyrimo plotmes – ir kūnišką jautrumą („Jo veido oda labai jautri“ – LKŽ IV: 326), ir gebėjimą emociškai stipriai sureaguoti, būti gailestingam („Jautrus atjaučia svetimą vargą...“ – LKŽ IV: 327). Kad ta juslinį ir jausminį patyrimą skirianti riba lengvai peržengiama, liudija ir kita Šmitienės mintis: pavasarį, želiant žolei, gamtos pabudimas nebeveikia šiuolaikinio žmogaus ir jį apninka depresija. Akivaizdu, kad kalbant apie kūnišką pasaulio jutimą nejučia pereinama prie emocinės būsenos fiksavimo.

Šmitienės tyrimas patvirtina pastarojo meto fenomenologų jausmų tyrimuose išsakomą mintį, kad atskirti kūnišką patyrimo plotmę nuo kitų lygmenų – jausminio ir racionalaus – iš esmės neįmanoma. Matthew Ratcliffe'as teigia, kad šiuolaikinės filosofijos, tiriančios jausmus, svarbiausias klausimas, kaip emocijos yra susijusios su kūno pojūčiais (*bodilly feelings*; Ratcliffe 2008: 2). Siekdamas precizikos ir norėdamas atskirti skirtingas patyrimo plotmes, Ratcliffe'as skiria kūno jausmus (pojūčius?), emocijas, kurios, pasak jo, visada yra intencionalios ir turi aiškų kognityvinį, vertinamąjį aspektą, tačiau ne visada / retai kada yra nukreiptos į kūną. Jis dar išskiria buvimo jausmus (*feelings of being*), kuriuos traktuoja kaip viso žmogiškojo patyrimo pamatą, formuojantį realybės jausmą. Pastaroji patirties plotmė – buvimo jausmai – susieja kūno būsenos pojūtį ir už kūno esančių dalykų patyrimą, jie tuo pat metu yra ir kūno pojūčiai bei pasaulio realybės, ir asmens buvimo jame patyrimas (ten pat: 1). Mokslininko teigimu, savęs ir pasaulio patyrimas yra neatsiejamas nuo besikeičiančio kūno ir pasaulio sąryšio jausmo. Ratcliffe'o skiriamos patyrimo plotmės ir jų išsklaida nėra šio straipsnio tikslas. Pristatant vieną iš naujesnių jausmų tyrimo prieigų tik siekiama parodyti, kad kūno pojūčiai, emocinis įsitraukimas, reagavimas ir pasaulio bei savęs pasaulyje suvokimas yra glaudžiai susipynę nedalomos asmens patirties dėmenys. Anot Ratcliffe'o, vienas svarbiausių ir sykiu sunkiai įgyvendinamų tikslų – tirti emocinį patyrimą, atsižvelgiant ir į jo kognityvinį aspektą, ir tuo pat metu liekant dėmesingiems pagrindiniam jo dėmeniui – kūno pojūčiams (ten pat).

Šmitienės tyrimo kelias buvo kasdieniuose pasakymuose užčiuopti sunkiai tematizuojamą juslinį pasaulio patyrimo būdą, kuris pirmiausia reiškiasi subjektyviame (vieno asmens) lygmenyje, darant prielaidą, kad per jį reiškiasi ir bendros (objektyvios) tradicinei kultūrai būdingos patyrimo struktūros. Šiame straipsnyje daugiausia dėmesio skirdami vieno jausmo – gailesčio / meilės – patyrimo ir raiškos būdai, aiškinsimės, kaip jausminis išgyvenimas išveda asmenį į tarpasmeninių santykių plotmę, veikia ne tik konkretaus asmens savęs ir pasaulio patyrimo būdą, bet ir lemia jo laikyseną, t. y. veikimo pasaulyje stilių. Toliau bus siekiama parodyti, kaip aprašytas konkretus jausminis išgyvenimas, labiausiai paliečiantis socialinius santykius, galėtų būti susietas su iš Žemaitės publicistikos ir grožinių tekstų rekonstruojamu pasaulio suvokimo modeliu, ryškinant jausminės ir racionaliosios (pasaulėžiūrinės) žmogaus patyrimo plotmių sąsają ir sąveiką. Paskutinėje straipsnio dalyje, analizuodami Žemaitės grožinius kūrinius, sieksime ankstesnių gintų teiginių apibendrinimo – parodyti, kad asmens jausmai, neatskiriama nuo juslinio (kūniško) patyrimo, yra socialinių santykių pamatas, kaip jie, būdami ir savęs, ir kitų žmonių išgyvenimas, koreliuoja su viso pasaulio patyrimu ir suvokimu. Tokį konkrečiai kultūrai būdingos jausminės patirties tyrimą pagrindžia pirmiau pristatyta fenomenologinė jausmų tyrimo prieiga bei pristatysimos kultūros antropologės M. Z. Rosaldo teorinės įžvalgos.

JAUSMŲ ANTROPOLOGIJOS LINK

Rosaldo, tyrusi ilongotų kultūrą (Rosaldo 1980, 1984), jų savasties sampratą, pasitelkusi pavyzdžius iš vienos Filipinų genties gyvenimo, siekė įrodyti pamatinę sąsają tarp kultūros suformuotos savasties sampratos ir tai kultūrai priklausančių asmenų veiksmų, minčių ir jausmų. Rosaldo pozicija suponuoja dvi mūsų tyrimui svarbias teorines nuostatas: pirma, jausmai yra reikšminga ir reiškianti žmonių pasaulio dalis, antra, neįmanoma suvokti, ką ir kodėl jaučia žmonės, nerekonstravus kultūros kaip reikšmių sistemos. Kitas svarbus jos teorijos teiginys, kad jausmai byloja apie būdus, kuriais socialinis pasaulis mus įtraukia (Rosaldo 1984: 143). Mokslininkė atkreipia dėmesį, kad socialinių ryšių ar egzistencinė prasmė išreiškiamos jausminėmis sąvokomis. Jausti mes mokomės santykiuose, jausmai išgyvenami ir įgyja prasmę tik tarpasmeninėje erdvėje, todėl galima teigti, kad jausmai nurodo į mums reikšmingas socialines situacijas ir yra svarbi jų dalis. Dėl šios priežasties per jausmus gali būti formuojamas socialinis elgesys. Rosaldo tyrimai pagrindė jausmų ir kultūrinio bei socialinio konteksto abipusę sąsają, išryškino jausmų reikšmę bei įtaką socialiniam pasauliui ir atvirkščiai. Ji priklauso tai mokslininkų grupei, kuri naikino skirtį tarp jausmų ir minčių, teigdama, kad egzistuoja pamatinis ryšys tarp kultūriškai suformuotos „aš“ sampratos, minčių, išgyvenamų jausmų, kūniškos jų

patirties ir naratyvo: „Jausmai – ne substancija, atrandama kraujyje, bet socialinė praktika, organizuota pasakojimų, kuriuos mes ir atliekame, ir pasakojame. Jie yra struktūruoti mūsų supratimo formų“ (ten pat). Kaip matyti iš šio teiginio, Rosaldo nelaikė jausmų iracionaliais, o traktavo juos kaip reikšmingą socialinę praktiką. Užuoat jausmus mačius kaip privačią (tradiciškai laikytą gyvuliška, ikisocialia žmogaus gyvenimo dalimi) sritį, ji siūlė jausmus matyti ne kaip priešingus mintims, bet kaip žinojimą, įtraukiantį tiesiogiai kūnišką „aš“, t. y. kaip įkūnytas mintis (ten pat: 138). Todėl Rosaldo antropologinių tyrimų tikslas – parodyti, kaip savastys, jausmai ir asmenys yra kuriami konkrečioje kultūrinėje aplinkoje. Kad suprastume, ką žmonės ir kodėl jaučia, turime tirti, kaip jie supranta save, savo veiksmus ir elgesį, nes šis supratimas tiesiogiai veikia asmens patyrimo būdą. Kadangi jausmai įtraukiami į reikšmingą socialinių ryšių tinklą ir matomi kaip reikšminga jų dalis, antropologinio tyrimo tikslas, pasak Rosaldo, aiškintis, kaip šis supratimas vystosi ne iš „vidinės“, nuo socialinio pasaulio nepriklausomos, esmės, bet iš pasaulio, kuriame egzistuoja prasmės, vaizdiniai ir socialiniai ryšiai ir į kurį visi asmenys yra neišvengiamai įtraukti, patirties. Šios teorijos išėities pozicija – kad žmogus pasaulį patiria kaip prasmingą, jausmai tėra šio patyrimo rezultatas.

Rosaldo pavyzdžiai iš ilongotų socialinio gyvenimo atskleidė, kad dabartinis mūsų individualios savasties, jos sąsąjū su emociniu gyvenimu įsivaizdavimas yra modernios vakarietiškos kultūros produktas, kuris negali būti laikomas universaliai galiojančia jausmų ir socialinio gyvenimo sąryšį pagrindžiančia koncepcija. Nors iš pirmo žvilgsnio gali kilti klausimas, ką bendra gali turėti Ramiojo vandenyno salose gyvenančių žmonių patirtis su mūsų norima tirti lietuviška tradicine kaimo kultūra, tačiau visų pirma šios mokslininkės užfiksuotas kitoks sąvės ir pasaulio patyrimo būdas leidžia perfokusuoti žvilgsnį ir bent kiek atsitolinti nuo moderniais laikais susiformavusios, dabar mūsų patiriamos kaip savaime suprantamos, modernaus žmogaus sampratos. Rosaldo įvardyti ilongotų patyrimo būdai, skirtingi nuo vakarietiškų, naudingi užčiuopiant ir savosios kultūros tradicijoje susidariusį sąvės ir pasaulio patyrimo savitumą.

Pirmiausia Rosaldo pastebi, kad ilongotams vidinis gyvenimas nėra priešingas gyvenimui pasaulyje ir kad jie neatskiria jausminio patyrimo nuo minčių. Ilongotai kalba apie širdis, kurios mąsto ir jaučia. Pasak jos, jausmai – tai įsikūnijusios mintys, jaučiamos kaip srovė, pulsavimas, pojūčiai kepenyse, širdyje ar skrandyje, odos dilgsėjimas. Taigi čia nėra Vakarų kultūrai būdingos dichotomijos tarp privačių jausmų ir viešo gyvenimo bei minčių ir jausmų. Tuo tarpu vakarietiškoje tradicijoje savastis ir individualumas sutapatinami su spontaniškumu, tikrais jausmais, privatumu, unikalumu, pastovumu, „vidiniu“ gyvenimu ir supriešinami su „persona“ ar personomis, kurias išreiškia kaukės, vaidmenys, taisyklės ir kontekstas. Toks išorės ir vidaus supriešinimas atspindi pamatinę vakarietišką dichotomiją.

Rosaldo aprašomas ilongotų jausminės patirties supratimas ne tik parodo savitą jų patyrimo būdą, bet ir atskleidžia, kaip vakarietiškas jausmų aiškinimas yra paveiktas moderniais laikais iškilusių teorijų, pavyzdžiui, psichoanalizės. Tarkim, nors ilongotai supranta, kad jausmai gali būti paslėpti, bet jie paslėptų ar pamirštų jausmų kaip vakariečiai nelaiko trikdančia represuota energija. Arba – žiaurūs veiksmai nėra traktuojami kaip patirtos traumos, palaidotos derlingame nesąmoningame prote, išraiška. Savasties ilongotai neišsivaizduoja kaip vidinės erdvės, maitinamos sąšmoninio įniršio.

Ilongotų širdys išgyvena nuolatinę kaitą. Asmeniniai vardai gali keistis, kai sušergama, pakeičiama gyvenamoji vieta, susidraugaujama ar vedama. Charakteris yra gerokai mažiau formuojamas asmens prigimties ar gyvenimo patirties, jis labiau pasireiškia situacijose, kuriose veikėjas atsiduria. Rosaldo tyrimas atskleidė, kad sėkmė galvų medžioklėse, atsivertimas į krikščionybę, vaikų gimimas, liga, amžius, giminės praradimas, susidūrimas su nepagarba – visi šie dalykai gali įeiti į širdį ir ją „pakeisti“. Ilongotams nėra tarpo, kurį Vakarų kultūroje išreiškia personos figūra, tarp vidinės širdies ir to, ką asmuo daro ir sako: širdys juda ir taip darydamos prisideda prie žmogaus gyvenimo ir kalbos. Tiesa apie individus, jų giliausius jausmus yra įsikūnijusi jų veiksmuose – medžiojant (taip pat ir galvas), auginant ryžius ir t. t.

Dar svarbesnis dalykas, aptinkamas Rosaldo, jog kasdieniai ilongotų veiksmai neatskiria individo nuo grupės. Siekiama idealybė apibūdinama kaip asmens „vienodumas / sutapimas“ (angl. *sameness*), lygiavertiškumas (atitikimas) ir lygybė. Nukrypimas, liga, beprotybė ar nesėkmingas kokio nors darbo atlikimas dažniausiai ilongotų priskiriamas sričiai, esančiai už savasties. Pavyzdžiui, dvasinės jėgos gali sunaikinti derlių arba padaryti žmogų silpną, paimdamos širdį iš jo kūno, bet niekas nukrypėliškų veiksmų nelaiko charakterio simptomais ar blogiu. Ilongotų vyrams galvos nukirtimo aktas yra intensyviausio, magišiausio ir labiausiai koncentruoto savasties patyrimo momentas, sykiu paverčiantis juos tokiais pat, kaip ir jų lygiaverčiai draugai. Nužudymo aktas neįrodo asmens kaitumo ar vertės, tai socialinis faktas, leidžiantis lygiateisiams suaugusiesiems įsitraukti į jiems deramą bendradarbiavimą. Taip, kaip jie nusako kaip ir kodėl jie atlieka tam tikrus veiksmus, pabrėžiamas ne individas, liekantis už socialinio pasaulio ribų, bet būdai, kuriais suaugusieji yra tuo pat metu ir autonomiški, ir lygiateisiai grupės nariai.

Skirtumas tarp ilongotų ir vakariečių jausmų supratimo Rosaldo leidžia teigti, kad jausmai yra socialinio gyvenimo, kuriame randamos juos nusakančios sąvokos, dalis. Jausmai ir savasties koncepcijos įgauna formą, priklausančią nuo visuomenės, kurioje gyvenama, nuo įsitikinimų, kuriuos tos visuomenės gina. Visuomenė formuoja savastį, jausminę patirtį medijuojant kultūriniais terminais. Todėl, Rosaldo manymu, didžiulė etnocentrinė klaida remtis mūsų požiūriu tiriant kitas kultūras.

JAUSMAI – PATYRIMO IR VEIKIMO TARPASMENINĖJE ERDVĖJE BŪDAS

Žemaitės kūriniuose išskylantys personažų išgyvenimai ir rašytojos asmeniniai liudijimai buvo pretekstas susimąstyti, kad XIX a. pabaigoje jausminė patirtis ir jos raiška gerokai skyrėsi nuo modernaus žmogaus jausmų išgyvenimo ir įvardijimo. Dėmesį patraukė Žemaitės autobiografinis pasakojimas, kaip jos būsimos vyro pasakojimai apie patirtus vargus sukėlė jos gailestį ir simpatiją:

Tokiais nusiskundimais įgijo mano simpatiją, pasigailėjimą: norėjau jį paguosti. Jis taipgi mane suprato ir stengėsi kaip galėdamas tankiau susieiti, pasikalbėti. Netrukus jau ir apie vedybas ėmėm projektuoti (Žemaitė 1957, IV: 411).

Niekur rašytojos atsiminimuose nerasime nė užuominos apie vieno įdėmiausių jos biografijos tyrėjų Kazio Umbraso iškeltą detalę: jis mini, kad Žemaitė ištekėjo 1865 m. rugsėjo 20 d., o pirmoji duktė Ona gimė tais pačiais metais, vadinasi, tekėdama Žemaitė jau buvo ne pirmą mėnesį nėščia (Umbrasas 1975: 67). Šių dienų akimis žiūrint, jaunų žmonių buvusios aistros pėdsaką atsiminimuose užkloja Lauryno Žymanto, buvusio baudžiauninko, patirtų kančių pasakojimas ir rašytojos atsakas į jį – gailestis. Noras paguosti Žemaitės autobiografiniame pasakojime iškyla kaip svarbiausias vedybų motyvas. Mintį, kad gailestis ir meilė, netgi stipri erotika galėjo būti patiriami kaip neatskiriami to paties išgyvenimo aspektai, patvirtino tas pats meilės kaip gailėsčio motyvo pasirodymas kitame Žemaitės pasakojime apie jos meilės ryšį su trisdešimt trejais metais jaunesniu vyru, Gabrielės Petkevičaitės-Bitės ūkvedžiu Konstantinu Petrausku. Tiesa, sunku dabar spręsti (nesu aptikusi pačios rašytojos liudijimų), ar Žemaitės biografijos tyrinėtojai nueina jau pačios rašytojos pramintu taku, kitą jos gyvenimo epizodą – vėlyvą meilę – perskaitydami tuo pačiu kodu, ar ir pati autorė yra davusi pagrindą tokiai jos patirties traktuotei:

Žemaitė, gyvendama Gabrielės Petkevičaitės dvare, buvo susipažinusi su Konstantinu Petrausku (1878–1947). Tuo metu ji buvo 65 metų, o jis 32 metų. Iš pradžių ji gailėjosi jo, kad buvo fiziškai nuskriaustas, šlubas, mat nelankstė kelio per sąnarį (Noreikaitė Kučėnas 1994: 9).

Kaip matyti, abiem atvejais pirmas vyro ir moters suartėjimo impulsas yra kito pagailėjimas.

Pirma mintis, ateinanti į galvą, kad čia tik retorikos dalykas, nes kaimo kultūros, kurios atstove laikome ir Žemaitę, tradicija neleidžia atvirai demonstruoti stiprių meilės išgyvenimų. Tačiau apsakyme „Sučiuptas velnias“, skaitant, kaip nusakomas Petronėlės Dauginienės jausmas vyrui, aiškėja, kad aprašomas meilės išgyvenimas

skiriasi ne tik raiška, bet ir nurodo į kitokį patyrimo būdą. Dauginiai, sakoma pasakotojos, susituokė iš meilės, ir jaunoji Dauginienė, galvodama apie mylimą vyrą, pirmiausia išgyvena didžiulį rūpestį ir jo pagailėjimą: „Tai mano Antanelis, – bėgdama dūmoja, – nabagelis tas mano! Kada jau prie darbo! Širdelė jam jau nusmoko“ (Žemaitė 1948, I: 219). Pagailėjimas / gailėstis mylimus žmones susieja veikliu ryšiu – gailimu asmeniu norima rūpintis, atsiliepiama į jo skausmą, kančią. Žemaitės apsakymuose pagailėjimas pasirodo kaip aktyvi meilės forma.

Dabartinė žmogaus, sukeliančio gailėstį, konotacija neigiama – gailėsčio vertas žmogus, atrodo, stokoja taip svarbaus Vakarų kultūroje savarankiškumo, kitų rodomas gailėstis tarytum pažemina jį, daro nevisavertį. Kad geriau suprastume to paties žodžio žymimų jausminių išgyvenimų turinio pasikeitimą, verta atkreipti dėmesį į žodžių *gailėstis*, *gailėti* ir jų vedinių vartosenos esminį reikšmių pasistūmimą. Šio skirtumo ryškinimas gali padėti suvokti, kad mūsų jausmai ir raiška priklauso nuo istoriškai kintančio kultūrinio konteksto. Štai *Dabartinės lietuvių kalbos žodynas* nurodo, kad *gailėti* reiškia visų pirma „jausti užuojautą“, o gailimasi mirusio, ligonio ar šiaip nelaimingo žmogaus. Vadinasi, dabartinėje vartosenoje gailėstį išprovokuoja tik ribinės kito žmogaus būsenos – liga ar mirtis (DLKŽ: 162). Kiti pavyzdžiai iš dabartinės vartosenos rodo, kad gali būti gailima išleistų pinigų, tuščiai praleisto laiko. Gailėjimas siejamas su saugojimu, taupumu: „Gaili batų bristi per purvyną“ (DLKŽ: 162). Spėtina, kad šių bendrašaknių žodžių dabartinė vartosena liudija pačios išgyvenamos būsenos tarpasmeniškumo menkėjimą. Tuo tarpu senesnės žodžio *gailėti* ir jo vedinių reikšmės rodo, kad jais žymimas išgyvenimas yra aktyvus, nukreiptas į kitą: „Gaili vaikų anksti kelti“; „Dukteries da gailiu – nespaudžiu ant darbą“ (LKŽ III: 24). Gailėjimas, apgailėjimas pirmiausia būdingas žmonėms, susaistytiems artimų giminystės ryšių: „Nėra tėvo motinėlės, nėra kam apgailėti“ (LKŽ III: 25). Našlaitystė žymi ne tik artimų santykių praradimą (socialinių ryšių nutrūkumą); ji asmens patiriama ir kaip iki tol buvusios tarpasmeninės būsenos (ją galėtume pavadinti jausmo tekėjimo ratu) pabaiga: praradus artimuosius, tėvą, motiną, nėra kam pagailėti, apgailėti. Tačiau ši emocinė būseną sieja ne tik žmones (dažniausiai minimi šeimos ryšiais susaistyti artimieji), ji būdinga žmogaus santykiui su visa artima aplinka: bernelis gaili žirgelio, mergelė – rūtelių. Galimas ir atvirkštinis ryšys: „Gegutytės kukavo, manęs jauno gailavo“ (LKŽ III: 22). Kalbos vartosenos ir Šmitienės tyrime pasitelkiami pavyzdžiai patvirtina mintį, kad ir juslinis suvokimas, ir jausminis patyrimas kyla iš abipusio asmens ir pasaulio santykio. Kadangi emocinis išgyvenimas įpina asmenį į pasaulį, todėl jausmai juda iš žmogaus į supantį pasaulį ir atvirkščiai: Ona Lukšienė gaili džiūstančios gėlės, gegutė padeda gailėti mirusios motinos.

Ankstesnė šių žodžių (ypač žodžio *atgailėti*) vartosena rodo, kad jais nusakomas jausmas yra veiksnus ta prasme, kad gali atkurti pažeistus santykius: „Reik atgailėt, kad kitam ką negera padarei“ (LKŽ III: 25). Akademiniam *Lietuvių kalbos žodyne*

trečioji šio žodžio reikšmė nusakoma taip: „besigailint ką nors atitaisyti, sugrąžinti, gailėjimu kam nors gera padaryti“ (LKŽ III: 25). Atgailėjimas šiuo atveju reiškiasi kaip veikli, tiesiogiai tarpasmeninius santykius (at)kurianti būseną. Dažna žodžio *gailēstis* vedinių religinė vartoseną, siejama su dvasine atgaila, regis, gailēstį, gailėjimąsi traktuoja kaip elgesio pokyčio esminį sandą: „Žmogus nenori taisyti ir gailystos daryti“ (LKŽ III: 28). Sakytume, kad veikimo pasaulyje būdai didžiulės įtakos turi jausminė asmens nuostata: be gailėjimosi neįmanomas tikras elgsenos pasikeitimas. Tai, kad emocinis išgyvenimas yra susietas su veikimo pasaulyje būdu, rodo ir kiti žodyne pateikiami pavyzdžiai: „Gailinga esu gyvolių, neleidžiu karvių raižyti“; „Mano tetutė tokios gailingos širdies, kad paskutinius marškinius pagatava atiduot, jeigu kas prašo“ (LKŽ III: 27). Kaip matyti, buvimas gailēstingu – tai ne tik turėjimas tam tikrų savybių, leidžiančių išgyventi specifines emocines būsenas, susietas tik su savęs patyrimu, bet pirmiausia buvimo pasaulyje su kitais (gyvuliais, žmonėmis) būdas. Gailingumas, gailēstingumas ne tik asmeniui, kaip nepralaidžiai monadiškai esybei, būdingas bruožas (kaip dabar dažnai suvokiame asmens būdo savybes), bet santykius su pasauliu nusakanti ypatybė. Tiesa, vartosenos pavyzdžiai liudija, kad taip pat buvo aiškiai suvokiamos gailėjimo, kaip veikimo, ribos: „Ar gaila, ar negaila – seselės nebeprikelsi“ (LKŽ III: 22). Regis, šių ribų įsisąmoninimas buvo reikalingas apsaugoti gailintįjį ar gailinčiąją: „Ir diedas iš tos gailės numirė“; „Iš didelės gailēsties, kad vyras numirė, pradėjo sirgti“ (LKŽ III: 22, 24). Gailēstis, neturintis perspektyvos realizuotis, t. y. paveikti gailimąjį, neatsiradus jausmo perdavimo / veikimo galimybei, tampa destruktivia, išgyvenantį asmenį žalojančia būseną.

Kaip matome, gailēstis įtraukia asmenis į intensyvius tarpasmeninius santykius. Tai patvirtina ir žodžių *gailus*, *gailiai* vediniai. Gailimas žmogus ar gailēstį kelianti situacija „sugailina“ atsiliepiančio, reaguojančio asmens širdį ir ši reakcija įgyja gailingą išraišką, pavyzdžiui, gailiai verkiantis vaikas sukelia gailēstį arba labai gailint imama verkti: „Brolis gailingas – kad pamato verkiantį, pats verkia ir gailisi kito, kad muša“ (LKŽ III: 27). Persiimant kito emocinę būseną, imama veikti mimetiškai – ne tik išgyvenama analogiška būseną, bet ir veikiama gailimojo būdu – pravirkstama. Gailēstis gali persmelkti visus situacijos dalyvius: „Juodbėrėlis gailiai žvengia, kai seselė brolių rengia“ (LKŽ III: 31). Kito pagailėjimas gali ne tik veikti gailinčiojo širdį, daryti poveikį jo elgesiui, bet turėti ir rimtesnių pasekmių. Pavyzdžiui, besilaukiančių moterų pasergėjimuose sakoma:

– Nešunti [nėščioji – R. B.] moteris neturi gailēte, kokiā nelaimingā: kuprotā, šliubā, be galis vaikas atsigimte.

P. S. Pasakojama, kad viena dar nesena, prieš 15–20 m., pagailėjusi šliubo Šoblinsko Justino iš Smilgių, tai vaikutis gimęs kaire (?) kojyte trumpesne, kaip tas Šoblinskas (Šablinskas) buvo.

Kita pagailėjusi kuproto, tai ir vaikas gimęs su kuprele.
Apskritai dar ir šiandien tikima tokiais pagailėjimais (LTR 1533).¹

Pagailėjimo jausmas susieja gailinčią motiną ir gailimąjį taip stipriai, kad gailimojo kūno trūkumai perimami būsimo kūdikio. Čia prisimintina Šmitienės mintis apie diakinestetinį juslinį suvokimą², pagrindžiantį asmens ir pasaulio mimetinį santykį: kai kitas yra intensyviai juntamas ir veikiama pagal jį (Šmitienė 2014: 32). Kaip tik mimeze mokslininkė ir aiškina tradicinėje kultūroje egzistuojančius pasergėjimus nežiūrėti į pikta, kad nepersiduotų. Kaip matyti, perspėjant nėsčiąsias per daug negailėti luošųjų, mimetiniame santykiyje svarbus vaidmuo tenka jausmui. Kiti besilaukiančių motinų pasergėjimai liudija, kad nelaimėlio pagailėjimas savo intensyvumu ir galimu poveikiu nešiojamam kūdikiui prilygsta kitam dideliame eksperimentiniam išgyvenimui – išgąščiu, pavyzdžiui, gaisrą pamačiusios motinos išgąstis įsispaudžia į kūdikio kūną ženklais – *pazarais* arba *znokais*. Gailėstis išgyvenamas kaip itin stipri tarpasmeninė būseną, veikianti besiformuojantį kūdikio kūną, šis jausmas įtraukia į vieną emocinio išgyvenimo grandinę tris kūnus: gailimojo, gailinčiosios ir kūdikio.

Grįžtant prie pradžioje minėto pavyzdžio iš Žemaitės autobiografijos, kai vedybų motyvu įvardijamas gailėstis, kyla klausimas: ar yra aptariamų žodžių vartosenoje išlikusi gailėsčio ir erotikos / meilės jungtis? Pavyzdžių, kuriuose aiškiai matytųsi šių dabar jau atsietų jausminių išgyvenimų sąryšis, nėra daug (pvz., „Neturiu bernelio, niekas nepagaili“ – LKŽ III: 25). Nuolat pasikartoja tokios žodžio *gailėstis* vartosenos variacijos: „Kaip neduosi tos dukrelės, aš numirsiu gailastėliu“ (LKŽ III: 22, 23). Čia galėtume atpažinti panašų reiškinį kaip mirusiojo gailėjimo atveju: tėvams sutrukdžius mylimųjų tolesniems santykiams (vedyboms), sustabdžius jausmo tekėjimo ratą, gresia mirtis „iš gailėsčio“. Tačiau reikia pripažinti, kad bent jau *Lietuvių kalbos žodyne* pateikiamas žodžio *gailėti* ir jo vedinių vartojimo laukas nerodo ryškios erotikos ir gailėsčio sąsajos. Tiesa, yra išlikusių vartosenos pavyzdžių, dažniausiai tik kalbant apie paukščius, kai *gailinti*, *gailoti*, be reikšmių „didinti gailėstį, gaudinti, virkdyti, gailėti, užjausti, daryti atgailą“, turi ir erotinę reikšmę, žodyno nusakomą taip: „malonėti, gailuoti, letenti“ (LKŽ III: 28). Iš tiesų, pateikiami pavyzdžiai („Baltasparnis snapu gailina pataitę“; „Žąsinas žąsį gailina, gal pradės dėti“; „Gaidys vištą gailina“) rodo, kad kalbama ne tik apie meilėnimąsi, bet ir

1 Už nurodytą rankraštį esu dėkinga dr. Vykintui Vaitkevičiui.

2 „Dia graikų kalboje reiškia ne „du“, kaip dažnai manoma, bet „per“ arba „tarp“. Kaip *dialogas* yra kalba, tekanti per kalbančiuosius, taip diakinestetinis suvokimas yra kinestetika (kūno padėties ir judėjimo jutimas), tekanti per suvokiamąjį ir suvokiantįjį. Toks suvokimas apima ir liečiantįjį ir liečiamąjį, ir matantįjį ir matomąjį – jusliškai suvokiame kartu jūdami ir savo kūną, neatsiskirdami nuo jo. Tai juslinis suvokimas, nesustabdantis suvokiamo pasaulio, nenutraukiantis gyvenimo“ (Šmitienė 2014: 27).

apie paukščių poravimąsi. Panašios vartosenos (reikšme „prisimeilinti“), liečiančios žmonių santykius, yra tik vienas pavyzdys: „Jis jai vėl prisigailino“ (LKŽ III: 28).

Žemaitės tekstų užmintą mįslę, žodžio *gailėti* ir jo vedinių praskleistas reikšmių laukas rodo, kad gaileščio jausmas įtraukia asmenis į veiklius tarpasmeninius santykius, nurodo ne tik į asmens išgyvenamą būseną, bet ir į jo veikimo pasaulyje būdą. Aprašytas jausminis išgyvenimas apima ir kūnišką patyrimą, ir apskritai asmens orientaciją, veikimą pasaulyje, kai atsižvelgiama, t. y. jautriai, lanksčiai reaguojama, į šalia esančius. Taip pat svarbu pabrėžti, kad į aptariamo jausmo cirkuliavimo ratą patenka tiek artimų šeiminių ryšių susaistyti žmonės, tiek žmogui reikšmingos aplinkos objektai – žirgas, rūtos, gegutė ir t. t. Šis jausmas juda abiem kryptimis: iš žmonių į gamtos pasaulį ir atvirkščiai. Erotinis šio jausmo aspektas labiausiai išlikęs pasakymuose apie paukščius, nors galima aptikti ir vieną kitą pavyzdį, kur žodis *gailėti* ir jo vediniai nusako ir žmonių meilimąsi. Dėl to spėtina, kad gailestis, gailėjimas yra turėjęs ir erotinę konotaciją, nurodęs ir į intymų meilų kūnišką asmenų santykį. Vieno jausmo reikšmių rekonstrukcija patvirtina Rosaldo mintį, kad jausmų patyrimas ir raiška kuria tarpasmeninius santykius, iš jų kyla ir tik per juos gali būti suprantami. Kitas svarbus dalykas – konkrečiai kultūros reikšmių sistemai priklausančių jausmų prasmė skleidžiasi savitoje pasaulio suvokimo struktūroje. Tolesnės Žemaitės kūrinių analizės tikslas – atskleisti, kaip aptartas jausminis išgyvenimas – gailestis – ir jo raiška įsikomponuoja į savitą savęs ir pasaulio patyrimą bei sampratą pagrindžiančią pasaulėžiūrą.

JAUSMINĖS PATIRTIES IR PASAULIO PATYRIMO / SUVOKIMO SAŲVEIKA

Dabar aptarsime Žemaitės dviejuose, publicistikos ir grožiniame, tekstuose išskylančią pasaulio tvarkos modelį ir aiškinsimės, kaip ką tik aprašyta jausminė patirtis koreliuoja su šiuose tekstuose aptinkama pasaulio samprata. Šių skirtingo pobūdžio tekstų palyginimas turėtų padėti pamatyti, jog rašytojos atpažintame kaip artimame jos pačios pasaulėvokai verčiamame lenkiškame tekste išskylantis pasaulio tvarkos modelis tiesiogiai siejasi su jos autorinėje kūryboje besiskleidžiančiu pasaulio vaizdiniu. Čia pasiremsime netipišku Žemaitės tekstu, kuris netgi negali būti laikomas jos autoriniu darbu. Lietuvių literatūros ir tautosakos instituto bibliotekos rankraštyne yra saugomas nė vienuose Žemaitės *Raštuose* nepublikuotas autografas „Kas tai yra kultūra“ (LLTI RS F3-115). Antraštėje nurodoma, kad tekstas išsiverstas iš lenkų kalbos. Nors tai nėra originalus Žemaitės kūrinys, jame galime aptikti suformuluotą ir grožinėje kūryboje atpažįstamą pasaulio sampratą. Šis publicistinis tekstas anksčiau nėra skelbtas, tad, kad būtų aiškus dėstomos minties kelias, pateikiame jį visą:

Prasčiausis žmogus mata jog wisame sutwierime, wisoje gamtoje nei kokiomis žmogaus spiekomis ne atmainoma viešpatauja [įterpta viršuje – R. B.] twarka. Saule, žwaiždes, mienuo, daugybe wisokiu plianetų tarpe ju ir musu žeme, wiskas sukase, judinase, bet wis wienu ir tuo pačiu sawo keliu, eina nuo pat pradžios swieto. Giwenime wisokiu gywunu žwieriu paukščiu, augalu, tokia pat viešpatauja [įterpta viršuje – R. B.] twarka. Žmogui ir-gi reiki teip pat taikinties ir darbuoties pagal tos pačios twarkos. Negalima malti – be girnu, ne galima ne sawo laiku sieti, <...> labiaus neatsakončia siekla, nes priešingai daront iš kalno galima žinoti jog toksai darbas eitu ant nieko.

Ypatingai žmogus šiose laikuose turi žinoti <...> visas paslapties gamtos ir prigimimo, turi žinoti kas yra reikalinga prie giwenimo augalu, labiaus prie augimo apdirbamuju siejamu augalu. Turi žinoti, kaip prie augimo augalu, pataisymo pašaro, weikia oras, driegnumas, spinduliai saules ir teip toliau. Reiki žinoti ir taikinties pri twarkos oro ir gamtos.

Ne užtenka dar to: bet kiekwienas žmogus atskirai ir wisi žmones kuopoje darbe rupeščiuse ir sugiwenime turi užlaikyti redą ir <...> atsakančę twarką. Darbai žmonijos, teip yra surišti ir suwienyti tarpe sawes, juog prisižiurint arčiau galima užmatyti wisu redą ir twarką. Ukininkas: dirba žemę, sieja ir augina jawus, kureis maitinase amatininkai, pirkliai, pabrikantai, darbininkai ir wisi bežemiai. Kalnakasiai iškasia rudrią [rūdą] iš kurios tamtikruse pabrikuse padara gelaži. Pirklys išwažiojo gelaži i wisokias šales, kur kalwei ir kiti pabrikai perka ir iš juos padara įrankius kureis apdirbiama žeme, o tais įrankiais naudojase žmonis žemdribiai ukininkai. Kito rušio geležies, padirba plieną, iš kurio yra daroma peiliai, dalgiai, žirkles, tie įnagiai reikalingi ir amatininkams ir ukininkams, pirkliams ir pabrikantams... ir teip toliau žmones maino savo išdirbinius, parduodami viens kitam kas kam reikalinga. Toks paskirstymas triuso gimdo redą ir twarką ukėje žmonijos, wieni kitiems padiedami rišase i wienybę.

Rėda ir twarka, mažuose ir dideluose susirinkimuse žmoniu – prilaike teisingi įstataymai, geri papratimai, doras ir geras žmogaus padiejimas... Be šiu dalyku, ukis ir gywenimas žmonijos butu panašus i laukini. Pri palaikimo redo ir twarkos tarpe žmoniu prisideda teipogi pirmineiga [pažanga], kuri tobulino dwasią, išdailino ją ir apšviečia. Iš priežastes pirmineigos, augo twarka ir sutartis sutwirtieja; šeimininkawimas laukinis nyksta, twarka žmonių darbo, su twarką gamtos eina iš wien ir auga didyn didyn... Ta twarka ir rėda tarpe wisos žmonijos yra pawadinta „kultura“:

Kokioje šalieje didesne twarka ir suriedymas yra santikiuose ir darbuse žmoniu. O ta twarka išaugusi ne iš baimes botago ir paliepimo, bet iš parsitikrinimo pačiu žmoniu, pawieniu ypatu ir wisuomenes, tokioje šalyje kultura yra didesne.

Šweicarijoi ir Norwegijoi nėra kaliejimu, nes tenai žmones ne iš baimes botago bet brangindami savo žmoniškumą ne wagia, nei apiplieša, nei skriaudžia wiens kitą nei kitu piktū darbu ne daro.

Norwegijoje nėra girtuoklystes, nes kiekwienas Norwegas aiškei supranta juog girtuokliauti yra tai sawi nuodyti (tručiti).

Tautos aukštešnios kultūros nėra žviersiais diel sawes, bet dorais draugais ir bičiuoliais: tarpe sawes nesibara, nesimuša, nesikolioja bijauriais žodžiais; nei apipliešia wiens kito. Žino ir laiko wiens kito už žmogų wisiems lygiu. Wiens kitam padiedami ir patardami [įterpta viršuje – R. B.] wienijase ir tweria draugijas, sušėlpimui neturtieliu seneliu, waiku našlaičiu, apšwietimo jaunimui... draugijos tweria kad ne gert, ne rukyt, ne paleistuwaut ir t. t... stelgiase kad tik butu didesne ir geresne tarpe ju twarka ir ju šalies rėda, aukštesne kultura.

Žmones apšwiesti, kulturiški, mili ne tik sawi bet ir wisus artimus sawo be skyriaus. Mili sawo krašto gywolius, žemę ir augalus. Twarka ir rėda tokioi šaliei auga wis didyn ir didyn, pradeda ta twarka wiešpataut tarpe wisu, pas wisus ir wisur, o iš tos twarkos turtas ir laime wis didinase. Toks apsireiškimas wadinase: Kultūros pirmin rengimas. Tegul ta kultura pradeda wiešpataut musu numilietoje lietuwoje, tuomet par ją prieisim prie laiswes ir turtu.

be parašo

Visas šis tekstas yra persmelktas pasaulio tvarkos pojūčio. Nors atrodytų, kad siekiama racionaliais argumentais pagrįsti, kodėl reikia ir kaip gyvybiškai svarbu pažinti pasaulio tvarką, tačiau tas pasaulio ar net viso kosmoso tvarkos pojūtis prieinamas ir paprastam žmogui. Kalba apie pasaulį organizuojančią tvarką pradedama nuo kosmoso tvarkos, vėliau pereinama prie gamtos pasaulyje vyraujančios *rėdos*, kuri nulemia ir žmogaus darbų eiliškumą. Žmogus, neveikiantis išvien su pasauliu, pasmerktas nesėkmei – jo „toksai darbas eitų ant nieko“. Svarbu, kad toliau tas pats tvarkos ar rėdos modelis perkeliamas į žmonių, kaip bendruomenės, pasaulį. Žmogaus kuriama tvarka – kultūra – yra didesnės tvarkos pakartojimas. Įdomu, kad kai rašančiosios žvilgsnis nukrypsta į socialinį pasaulį, atsiranda dar vienas žodis tvarkai nusakyti – *rėda*. Paanalizavus žodyne pateikiamus pavyzdžius matyti, kad daugelis žodžių *tvarka* ir *rėda* / *rėdas* reikšmių sutampa. Visų pirma abu žodžiai vartojami ir konkrečiam reiškiniui – eilei / eiliškumui – nusakyti. Abiem žodžiais nusakoma ir pasaulio organizacija, veikianti pagal tam tikrus principus. Galima manyti, kad ši tvarka įsisteigia kartu su pasaulio *surėdymu* ar *sutvėrimu*, ji – prigimtinė. Prisimintina, kad senovės graikams žodis *kosmosas* ir reiškė pasaulio tvarką. Žmogaus pasaulyje egzistuoja ta pati tvarka arba rėda. Tiesa, kai kalbama apie žmogaus kuriamą, palaikomą tvarką, ji įgyja papildomą, žodžiui *rėda* nebūdingą švaros reikšmę. Manytina, kad dviejų žodžių pasitelkimas socialinio pasaulio tvarkai nusakyti išreiškia šiek tiek skirtingus jos aspektus – viena vertus, tai tokia šio pasaulio organizacija ar veikimo būdas, kai laikomasi tam tikro eiliškumo, veikiant išvien ar pagal pasaulio tvarką („Skelk balaną taip, kaip rėda (medžio rievės) eina, tai skils“ – LKŽ XI: 350), kita vertus, tai ir tiesiog švaros palaikymas. Abu šie tvarkos aspektai, be abejo, neatsiejami.

Kaip matyti iš Žemaitės cituojamo teksto, socialinio pasaulio tvarka reiškiasi, kai kiekvienos socialinės grupės žmonės atlieka jiems priskirtą darbą ar funkciją. Atkreiptinas dėmesys, kad lietuvių kalba *rėda* gali reikšti ir luomą. Vadinasi, priklausymas apibrėžtai socialinei grupei, jai būdingos veiklos atlikimas suvokiamas kaip dalyvavimas bendroje tvarkoje. Ši tvarka išsakomoje vizijoje pagrindžia darnų sociumo funkcionavimą, taip pat yra ekonomikos (ūkės) pagrindas. Žmonių kuriami įstatymai yra tik priemonė palaikyti žmonių bendrabūvio tvarką.

Nors ir tekste kalbama apie skirtingas socialines klases, tačiau socialinio pasaulio tvarka pagrindžia visų žmonių lygybę. Įdomu, kad šis tvarkos pojūtis, permelkiantis visus pasaulio lygmenis – nuo kosmoso, gamtos iki žmonių bendro subuvimo, tampa ir asmens savivoką organizuojančiu principu. Šioje tvarkoje veikiantis, būvantis žmogus nevaigia, negirtuokliauja, nes brangina savo žmogiškumą. Žvelgiant antraip – stokojantis tvarkos žmogus stokoja ir žmogiškumo. Vadinasi, žmogaus žmogiškumas yra dar vienas pasaulio tvarkos pasireiškimo ar įsikūnijimo būdas. Iš noro palaikyti ar dauginti tvarką steigiasi draugijos, kurios rūpinasi kitais. Asmens rūpinimasis kitu arba anksčiau minėtas galestis gali kilti darniai veikiančioje sistemoje. Tvarkingame pasaulyje susiformuoja tokie asmens veikimo būdai, kurie šią tvarką ir palaiko. Tvarka gali būti suprantama kaip nusistovėjęs veikimo ar elgesio būdas, peraugantis į normą, perduodamas per papročius. Tvarka – tai ne prievarta primetamos taisyklės, bet veikimas išvien su pasauliu, šalia esančiais žmonėmis. Šis pasaulio aiškinimas atitinka ir Šmitienės išsakytą mintį, kad jautriame santykiyje su pasauliu esantis žmogus natūraliai veikia pagal kitus, šalia esančius. Kaip rodo žodžio *tvarka* vartosenos pavyzdžiai („Kaip žiema nuo vasaros keičias, taip ir tvarka keičias“ – LKŽ XVII: 219), tvarka nėra sustabarėjusi, ji yra lanksti, paklūstanti kaitai.

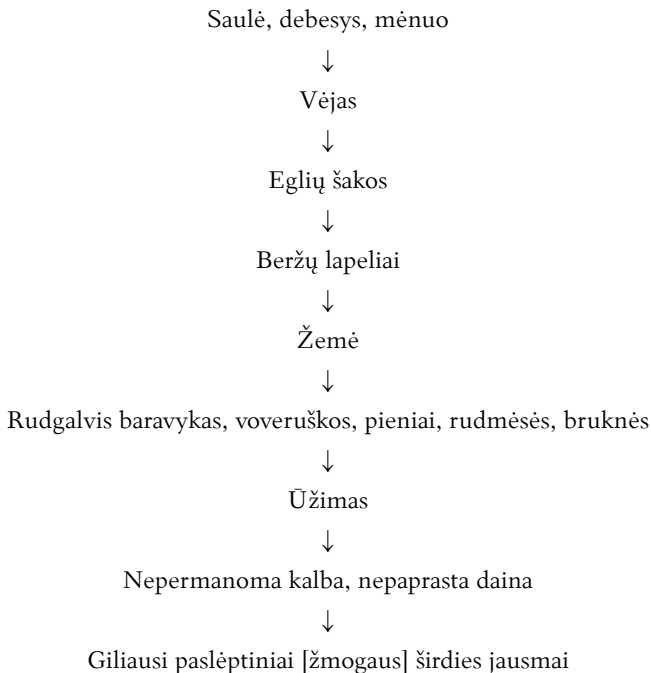
Buvimas tvarkingu Žemaitės publicistiniame tekste siejamas ir su mokslu, išsilavinimu. Tačiau šioje vizijoje išsilavinimas neatskiria žmogaus nuo pasaulio; jis tik padeda geriau pažinti kosmoso, gamtos tvarką ir pagal ją veikti. Išmanymas šiame tekste natūraliai perauga į meilės jausmą, susaistantį žmones ne tik vienus su kitais („myli ne tik save, bet ir visus artimus savo be skyriaus“), bet ir su gamta. Galima matyti, kad pasakojimas nueina ratą: pradedama nuo kosmose ir gamtoje egzistuojančios tvarkos ir ja užbaigiama. Paskutinė pastraipa leidžia kelti hipotezę, kad visas tvarkas jungianti „rišamoji medžiaga“ yra meilė. Savas pažįstamas tvarkingas pasaulis yra mylimas. Meilė leidžia paklusti pasaulio tvarkai be prievartos.

Aptartą pasaulio modelį galima laikyti teorinio žvilgsnio išsklaida. Tačiau tolesne analize sieksime parodyti, kad čia išsakytas artimas pačios autorės pasaulėvokai teorinis, priskirtinas pozityvistinei pasaulėžiūrai, pasaulio tvarkos modelis apibendrina grožiniuose tekstuose išrašytą pasaulio sampratą. Pateiksime ištrauką iš atskira knygele publikuoto kūrinio, vėliau gavusio pavadinimą „Petras Kurmelis“:

Saulėlė lenkės jau ant pakraščio dangaus, bet taip aiškiai švietė ir žiurėjo į visas kerteles žemės, tartum būtų dar neatsidžiaugusi jos gražumu per dieną. Debesėliai perregimi, balti iš viršaus, rausvi iš apačios, auksuoti, didesni ir mažesni bureliai apstoję saulelę pamaži lydėjo pakalniu. Augščiau dangus puikiai žydavo. Rytuose, priešais saulę, spoksojo mėnuo saulabrolis, išblyškęs, kaip būtų nusigandęs. Žvalgės pašokęs džiaugdamas juog nepavėlavęs pakeisti įkandin saulelę. Jį apstoję debesėliai visai balti. Iš burio atsirado ir tokių, kurie drąsiai braukė jam per veidą. Vėjalis miške užė palengva linguodamas nulinkusias eglių šakas, supo kaip kudikius, norėdamas ant nakties užmigdyti. Šakotų beržų lapeliai auksu jau pamarginti, mirdėtami prieš saulę ir virpėdami nekurie leidos ant žemės. Rudgalvis baravykas, pavėsyje pasistiepęs stovi ant vienos kojos, tarytum gano geltonasias voveruškas, kad neišsisklaidytų iš burių; pienių ir rudmėsių nebesuvaldo – tos išsisklaidė po visą beržyną. Kits jo brolelis netolymais išblyškusių kišo iš kimininės apkloties. Čiapat raudonavo ir musmirio galvelė. Tankesniame eglynėlyje pasibėręs garbiniuotas bruknynelis; raudonosios kekės jų uogų slapstėsi po tankiuosius lapelius. Norint kartais būtų oras tylus ir be jokio vėjo, miške visada girdėt kažkoks užimas, kaip kokia nepermanoma kalba, arba nepaprasta daina, vienam linksma, o kitam liudna ir graudinga, bet kiekvienam siekianti giliausių paslėptinių širdies jausmų (Žemaitė 1901: 25–26).

Pasaulis yra susaistytas emociniais ryšiais, dangaus kūnus sieja giminiškas rūpestis dėl vienas kito, jų, kaip ir anksčiau aptartus žmonių veiksmus motyvuoja tarpasmeninės kilmės jausmai: vakarop krypstanti saulė negali atsidžiaugti pasaulio grožiu, atsisveikindama dar apžvelgia visas kerteles, debesėliai palydi saulę, mėnuo rūpinasi laiku pakeisti saulę, vėjas susieja dangaus ir žemės sferas, dangaus kūnų jausmus perkeldamas į žemę. Mėnesio džiaugsmas spėjus laiku pakeisti saulę primena kitame Žemaitės apsakyme aprašytą jaunosios Dauginienės vyro pagailėjimą ir rūpinimąsi laiku jam nunešti pavalgyti. Atpažįstamas tos pačios prigimties jausminis išgyvenimas, įtraukiantis šiuo atveju ne tik žmones, bet ir dangaus bei žemės kūnus į veiklius tarpasmeninius santykius. Vėjas su didžiuliu rūpesčiu ir meile sūpuoja eglės šakas, lyg kudikius. Matomo pasaulio jausmai paliečia ir jų kūniškus pavidalus, arba, kitaip tariant, yra įsikūniję: mėnesio išgąščio sukeltas perbalimas persiduoda šalia esantiems dangaus kūnams – jį apsupę debesėliai irgi balti. Galima manyti, kad jausmai perduodami iš kūno į kūną, vėjo rūpestis, meilė išreiškiamas švelniu taktiliniu judesiu – sūpavimu. Ir jautriai vieni į kitus reaguojantys dangaus kūnai, ir ant žemės, spėtina, bendro rūpesčio apimtas baravyko brolelis yra išblyškęs. Žemės ir grybų ryšys, panašiai kaip vėjo ir eglių, pasirodo per malonų kūnišką glaudumą – baravyko brolelis galvą iš kiminų iškiša tarsi iš apklotų. Ir danguje, ir ant žemės egzistuoja ta pati rūpinimosi vieni kitais sukurta tvarka – baravykas prižiūri, kad kiti grybai laikytųsi krūvoje. Čia matytinas pirmiau aptartas mimetinis pasaulio jutimas, kai veikiama atsižvelgiant į kitą, lanksčiai reaguojant į šalia esančio judesį /

jausmą. Tiek dangaus kūnus (mėnuo – saulabrolis), tiek žemiškojo vyksmo dalyvius sieja šeiminiai ryšiai. Kūrinio ištraukoje aprašoma dienos ciklo pabaiga – saulės leidimasis – pasirodo kaip dangaus ir žemės kūnų bendras veikimas. Akivaizdu, kad iš kūno į kūną perduodamas emocinis išgyvenimas sujungia dangų ir žemę į darniai veikiančią visumą. Šiame epizode akimis atpažinta pasaulio tvarka pabaigoje išvirsta į dainą, kuri pagal kiekvieno žmogaus patyrimo būdą gali būti išgirstama skirtingai – „vienam linksma, kitam liūdna ir graudinga“. Tačiau svarbiausia, kad darnaus pasaulio vyksmo patyrimas pasiekia giliausius žmogaus širdies jausmus, taigi per bendrą išgyvenimą jis įtraukiamas į jausmų – rūpinimosi, sietino ir su anksčiau aptartais gailėsčiu ir meile, – cirkuliavimo ratą. Ir šiame epizode atpažįstamas rūpinimasis artimaisiais (mėnesio – saule, vėjo – eglėmis, baravyko – voveruškėmis) ir anksčiau aptarta meilė–gailėstis nurodo į tarpasmeninius santykius grindžiančią emocinę būseną. Neatsitiktinai vienas iš žmogaus reakcijų į stebimą gamtos vyksmą yra susigraudinimas. Žodžio *graudingas* reikšmės apima nuo „graudus, liūdnas, gaudinantis“ iki „gailus, gailios širdies“ (LKŽ III: 524). Darytina išvada, kad galintis atpažinti pasaulį saistančius jausminius ryšius, pasiekiančius širdį kaip graudinga daina, pats yra graudingas, t. y. turi savybių, reikalingų įsijungti į jausmų apytakos ratą. Jausmų judėjimą šiame pasakojime galima pavaizduoti tokia schema:

Apsakyme atkurtas jausmų judėjimo kelias iš dalies pakartoja publicistiniame tekste aprašytos tvarkos persidavimą iš vienos sferos į kitą, galiausiai – jos pasireiškimą

meile artimui ir supančiam gamtos pasauliui. Publicistiniame tekste pabrėžta meilė tarpasmeniniuose santykiuose reiškiasi kaip kito pagailėjimas, rūpinimasis juo. Pažymėtina, kad jausmų judėjimas Žemaitės kūrinuose vyksta ne tik iš viršaus į apačią, bet ir atvirkščiai. Panašiai kaip ir Šmitienės aprašytame diakinestetiniame jusliniame suvokime, stiprūs žmonių jausmai veikia ar persiduoda dangaus kūnams. Štai apsakymo „Sučiuptas velnias“ kulminacinėje scenoje, vyrui demaskavus suvedžioti jo žmoną siekusį dvaro prievaizdą ir abiem sutuoktiniams susitaikius ir kartu verkiant, į jų bendrą išgyvenimą įsitraukia ir mėnulis:

Apskritas mėnuo tartum karalius visų smulkesniųjų šviesulėlių nebetėmydamas, laisvai rietėjo viršumi juodųjų miškų, sidabrine šviesa savo aplydedamas baltą žemės paviršių. Švietė miške – žvėreliams, švietė ant vieškelio – pakeleiviams, švietė dvare – pro lango rumo spindėjo į išpuoštus kambarius. Švietė menkose triobelėse pro žemus langelius, linksmino surukusias triobelės, švietė ir pro langą mūsų Dauginių. Pamatė juos susiglaudusius ir verkiančius. Susigraudino gailingas mėnuo ir kartu apsisverkė, trokšdamas suvienyti ir padauginti ašarų, kuriomis galėtų numazgoti juodą dėmę nuo jų laimės (Žemaitė 1899: 35–36).

Mėnuo gaili ir skuba laiku pakeisti saulę, jis taip pat gaili verkiančių Dauginių. Žmonių gailėstingumas ir gebėjimas persiimti vienas kito jausmais (gailėti, pagailėti, atgailėti) nėra išskirtinė žmonių savybė – ji yra tik bendrų jausmų susaistyto pasaulio dalis. Šios autorės kūrinuose asmens patyrimas (jausmų išgyvenimas) negali būti matomas atskirai nuo viso pasaulio, kaip visumos, patirties. Galima teigti dar daugiau – pasaulio tvarka yra palaikoma jausminių ryšių: mėnulis pakeičia saulę, nes jos gaili, ja rūpinasi, grybai neišsimėto po žemę bet kaip, nes juos į krūvą surenka besirūpinantis ir tvarką prižiūrintis baravykas, ir analogiškai – vyro ir žmonos santykių „tvarka“ sukuriama gebėjimo pagailėti.

Žemaitės kūrybos pasaulėvaizdyje asmens jausmingumas yra jausminiais ryšiais susaistyto pasaulio dalis. Didžiausias asmens patyrimas kildinamas iš visos pasaulio sferas persmelkiančio tvarkos pojūčio, pasaulio kaip sistemos darna yra palaikoma jai priklausančiųjų jausmų – rūpinimosi vienas kitu, gailesčio, meilės.

ŽMOGAUS JAUSMINĖ PATIRTIS JAUSMŲ CIRKULIAVIMO RATE

Peržvelgus Žemaitės publicistikos ir grožiniuose tekstuose glūdintį pasaulio modelį, galima grįžti prie žmogaus jausmingumo, kuris, kaip rodo ką tik aptarti pavyzdžiai, ne tik žmogui būdinga savybė. Gebėjimas jausti gailestį, peraugantį į rūpinimąsi šalia esančiais, yra vienas svarbiausių žmogiškumo pasireiškimų, ši savybė (kaip parodys tolesnė kūrinų analizė, išsiugdoma artimiausioje aplinkoje) yra esminis

žmonių bendrabūvio ir pasaulio tvarkos elementas. Jautrumas, pasireiškiantis ir mimetiniu veikimu, atsižvelgimu į šalia esantį, ir mokėjimu atpažinti kito jausmus, jais persiimti (abu šie sandai neatskiriami) yra moralaus (etiško, orientuoto į kitą) elgesio pagrindas.

Rašydama Višinskiui apie Elizos Ožeškienės (*Eliza Orzeszkowa*) ir Marijos Kopnickos kūrybą, Žemaitė abejoja šių moterų sukurtų jausmų tikrumu, teigdama, kad „tokie atsitikimai arba tokie neprigimti jausmai aprašyti, kur niekuomet negalima, rodos, atsitikti“ (Žemaitė 1957: 40). Taigi tokius jausmus ir jų raišką, kurią galima aptikti artimiausioje aplinkoje, ji traktuoja kaip prigimtus. Kokius jausmus Žemaitė laiko prigimtais? Rašydama apie Amerikoje pradingusį sūnų, ji teigia:

Lig šiol vyliaus tebeesant jį dar gyvu, šiaip ir taip mažčiau, o dabar persitikrinau, jog, tur būti, jau miręs koku norint nelaimingu smerčiu, taip, jog niekas negal duoti mums žinios; argi jis galėtų būti be prigimtų jausmų, meilės giminės, meilės saviškių, pasiilgimo savo pusės? (ten pat: 10).

Kaip matyti iš laiško ištraukos, artimiausioje aplinkoje išugdyti jausmai, susaisantys šeimos narius, laikomi prigimtiniais: tai prisirišimas prie savųjų, giminių, jų ilgėjimasis, meilė, kaip parodė ankstesnė analizė, neatsiejama nuo gaileščio išgyvenimo.

Meilė, pereinanti į užuojautą, gebėjimas užjausti, gailėti, kylantys iš palankumo kitam, – šie jausmai Žemaitės kvalifikuojami, iškeliami kaip galintys tapti moralumo, grįsto empatija, pagrindu. Apsakyme „Sutkai“ abipuse meile grįsti vyro ir moters santykiai tampa žmonių gyvenimo (kaip) idilės pagrindu. Svarbu, kad, kaip ir aptariant pasaulio tvarką, žmogaus jausmingumas, išgyvenamas gailestis, rūpestis dėl kito, nėra savitiksliai, jie funkcionuoja kaip kuriantys ir palaikantys tarpasmeninius žmonių santykius. Todėl ir apsakyme „Sutkai“ ne tik moteris yra jausminga, bet daug svarbiau, kad ir vyras geba jautriai emociškai reaguoti, atsiliepti, užjausti. Pirmiesiems apsakymo skaitytojams ir kritikams taip stipriai jaučiantis ir jausmus rodantis vyras atrodė „nenatūrališkas“. Lyginant pirmąjį apsakymo variantą (Žemaitė 1947: 188–215) su 1913 metais redaguotu ir perspausdintu vėlesniuose *Raštų* leidimuose, akivaizdu, kad labiausiai buvo kupiūruojamos tos vietos, kur vyras vienokiais ar kitokiais veiksmais išreiškia palankumą, meilumą, jautrumą artimiesiems: išmesti tie teksto fragmentai, kur pasakojama, kaip Jūzapas myluoja, žaidžia, bučiuoja mylimos moters pirštus: „Tai sakydamas, su jos pirštais braukė uostus sau nuo lūpų ir bučiavo į nagų galus“ (ten pat: 191); smarkiai apkarpyta scena, kai Jūzapas, išgirdęs ką tik gimusio kūdikio riksmą, labai jautriai sureaguoja – „ašaros kaip lytus lijo, o kartu širdingai juokė“; „kartu verkdamas ir juokdamas, keliais pulvinėjo nuo motynos prie daktaro ir atgal prie motynos, abudum rankas,

kojas apkabindamas“; „[u]žmiršę savo vargus ir skausmus, susiglaudę meilingai verkė džiaugsmo ašarom“ (ten pat: 198); kupiūros sulaukė ir Jūzapo kalba, kai jis mėgina paguosti mylimą žmoną kritus karvei, kai glaudimusi jis atsiliepia į žmonos skausmą: „apsikabino, priglaudė jos karštą galvą prie sukepusios skausmu savo širdies. <...> o ir jam pačiam ašara nutekėjo“ (ten pat: 203–204); gerokai „sumažinus“ Jūzapo jaučiamą gailestį verkiančiai žmonai, teko neutralizuoti ir jo tariamus paguodos žodžius: „Neverk, širdede, negildyk man širdies! Tavo kožna ašarėlė kaip su peiliu mane varsto. Tu verki, rūgoji, o čia mano kalčios nėra! Gana... bent nusimalšyk... negaliu niekur skausmu tvirties, kad tu verki...“ (ten pat: 204). O štai kaip gana šaltai, gal net įsakmiai ir griežtai (vyriškiau?) ši kalba skamba pataisytame variante: „Nusimalšyk... negaliu niekur tvirtis, kad tu verki! Bene čia mano kaltė?“ (Žemaitė 1956: 146). Pirmuoju atveju vyro kalba skamba kaip švelnus, užjaučiantis maldavimas, prašymas, prisipažįstant, kad moters skausmas atjaučiamas ir sykiu sunkiai pakeliamas, antruoju – vyras kalba tvirtai (sakiniai trumpi), negirdėti jokio prašymo, atrodytų, kad moters ašaros jam kelia labiau pyktį nei gailestį. Taip pat netinkamas pasirodė ir meilus Jūzapo elgesys su tėvais, vaiku: išmesta sakinio dalis, kai Jūzapas su žmonele ne tik žodžiais dėkoja tėvui už pinigus kitai karvelei nusipirkti, bet ir apkabina kojas („apkabino tėvams kojas“), pabučiavimas tėvui į ranką keičiamas „dar sykį tėveliui sudiev pasakęs“, Jonelio pabučiavimas – paglostymu. Taip pat pataisytame tekste neliko daugelio malonybinių kreipinių (*matušale, širdede, tetutel, mamaite*), kurie rodė kalbančiųjų meilų, artimą tarpusavio ryšį. Išmestas ir labai iškalbingas jaunųjų Sutkų bendro gana skurdaus ir neturtingo gyvenimo aprašymą lydintis pasakotojos komentaras: „Užtai širdinguose jausmuose buvo kiek reikiant turtingi“ (Žemaitė 1947: 195). Turtingas jausmų bendras gyvenimas Žemaitės kuriamoje darnios šeimos vizijoje gali kompensuoti, užpildyti kasdienio gyvenimo neturtą.

Kadangi prigimtinių jausmų mokomasi artimiausioje aplinkoje, nejautrumas, negebėjimas atjausti, pagailėti ir sykiu blogas nemoralus elgesys su aplinkiniais pirmiausia išryškėja per vaiko santykį su tėvais, tai patvirtina ir *Lietuvių kalbos žodyne* užfiksuotos vartosenos pavyzdžiai: „Sūnus negailingas, t. y. nesigaili motynos“ (LKŽ III: 26). Gebėjimas jausti gailestį, užjausti, t. y. reaguoti deramai, pagal konkrečią situaciją, Žemaitės kūriniuose iškyla kaip esminė žmogaus savybė, nusakanti jo žmogiškumą. Aiškiai nepalankiai vertinamas Leonas Pagirys apsakyme „Rudens vakaras“ pirmiausia yra nejautrus artimųjų skausmui. Paklaustas apie tėvo sveikatą, jis abejingu tonu atžėžia: „Kur tau pagerės, jau visai baigiasi senis... Nė namie negaliu būti: tėvas dejuoja, stena, motina užsirėkusi, susiraukusi... vis barasi ant manęs, o tos mergos rėkia, žlembia – nēr kur dėtis!..“ (ten pat: 22). Pagailėti, atjausti artimųjų nesugebantį vyrą kitų fizinis ir dvasinis skausmas tik erzina, negalėdamas išverti, jis šalinasi šeimos. Galima sakyti, kad nejaučiantys gaileščio tėvams, broliams ir

seserims Žemaitės apsakymų veikėjai neturi pamato, kuris leistų išgyventi stipresnius jausmus, susaistančius su esančiais už šeimos rato žmonėmis.

Negebėjimas jausti gailės, patirti užuojautos jausmų gali būti laikomas „Marčios“ tragedijos priežastimi. Nelanksti, stuobriška Vingių Jono laikysena išreiškia ir jo nejautrumą šalia esančiųjų atžvilgiu. Matyti, kad kūno laikysena, kalba, gebėjimas jausti ir įsitraukti į jausmų apytakos ratą yra glaudžiai susiję dalykai. Apsakyme yra vieta, kurioje užsimenama, kad Kotrė glamonėdama vyrą visaip kaip stengiasi sužadinti jo jausmus, sulaukti kokio nors atsako, bet veltui: „Kiek ta Kotrė vargsta su juomi... bučiuos ir myluos, šnekins, malonėsis, glamžuos, norėtų pabudinti jausmus meilės jo širdyje, norėtų atversti į žmogų... nieko nemačija!“ (ten pat: 82–83). Kitas žmogus (at)jausti mokomas liečiant jo kūną³ – kūniška patirtis (maloni, taktinė) tampa būdu formuoti jausminį asmens patyrimą, keisti jo laikyseną. Kūno paviršiumi juntamas aplinkos švelnumas, glostymas, meilumas, visiškai taip pat nederme, aplinkos sukeltas nemalonus (priešingas švelniam, meiliam, jaukiam, šiltam kūnų sąlyčiui) pirmiausia pajuntamas oda – apsakyme „Marti“ net tris kartus Kotrės reakcija į Vingių namus, jų netvarką, nešvarumą nusakoma žodžiais: „Kotrei šiurpis perėjo per kailį, net plaukai ant galvos sučiuško“ (ten pat: 73). Pabrėžiama instinktyvi, pirmiausia – kūno, reakcija į nemielą, nemalonią, svetimą, „atžūlią“ aplinką. Šmitienė, pristatydama palankumo laikyseną kaip lanksčią, pritariančią, harmoningą elgseną savo paties, gyvenimo ir pasaulio atžvilgiu, Domicėlės Šlapelienės užrašytuose gimtųjų papročiuose ir Žemaitės kūrinuose aptinka, kad daugelis ritualizuotų veiksmų (nusilenkimas, skruosto, rankos bučiavimas, linkėjimas, dėkojimas) sukuria tarpasmeninių santykių erdvę, paremtą asmens nukreiptumu ne į save, bet į kitą (Šmitienė 2000: 180–182). Straipsnio autorė pažymi, kad „[p]alankiai nusiteikusiam žmogui nebūdinga jausti viršenybę“ (ten pat: 182). Toks pat kūnų palankumas, išreiškiantis jautrumą, veikimą, atsižvelgiant į kitus, būdingas ir gamtos pasauliui. Labai iškalingas saulės ir jos glostomų augalėlių ryšys apsakyme „Sutkai“: saulė pasilenkusi apžiūrėjo, žvilgsniu nuglostė žoleles, o šios, „pastiepusios ilgus sprandelius, baltuosius veidelius atgręžusios į saulelę, tarytum dėkavojo už pirmutinį išauklėjimą“ (Žemaitė 1947: 188). Saulė, augalai „kūnu“ išreiškia palankumą – palinkimu, pasilenkimu, veido atgręžimu, stiebimusi artyn. Palankumas, apsakyme „Sutkai“ atpažintas kaip kūno palinkimas, gręžimasis veidu, stiebimasis artyn, „Marčioje“ įvardijamas kaip „linki širdis“: „Jautė tą aiškiai, jog dabar neturi niekieno širdies, linkios dėl savęs, visi žiūri skersomis ir jos kožną žingsnį ir žodį skaudžiai perkrato“ (ten pat). Linki širdis gretintina su gailia

3 Šioje vietoje prisimintinos šiuolaikinės raidos teorijos, pabrėžiančios gyvybiškai svarbią ankstyvąją kūnišką kūdikių patirtį, kuri formuoja ne tik augančiojo savo kūno visumos jausmą, bet ir iš kūno į kūną perduoda žinią apie saugią, mylinčią ir priimančią aplinką. Šis pirminis kūniškas išgyvenimas aiškinamas kaip visos sėkmingos vaiko raidos pamatas.

širdimi – abiem atvejais žymimas žmogaus gebėjimas įsitraukti į jausminius tarpasmeninius santykius, mokėjimą veikti pagal šalia esančius. Širdis, pirmiausia siejama su išgyvenamais jausmais, koreliuoja su visa kūno laikysena, elgsena. Viktorija Daujotytė Žemaitės kalbą apibūdino kaip kūnišką, kai malonus kalbėjimasis yra kūnų lietimasis, glostymas (Daujotytė 2001: 118). Vingių šeimoje nepalankumas reiškiasi ir kaip šiurkšti kalba, ir kaip nelankstus kūnas ir nejautrumas kito išgyvenimams. Senieji Vingiai nuolat barasi mėgindami vienas kitą perrėkti, „paimti viršų“. Vingių Jono vangumas, mieguistumas yra visiškai priešingas Kotrės judrumui, darbštumui, jautrumui. Vingių šeima palaiko ir didžiuojasi Jono nejautrumu: kai Kotrė nukrinta nuo vežimo ir paliekama viena gulėti lauke, tėvas su pasididžiovimu praneša motinai, kad sūnus nė trupučio nebuvo sujaudintas to, kas nutiko Kotrei: „Ne toks jisai durnius, nerūpinkis! – juokės tėvas. – Nė skersas nepažvelgė (nepaveizėjo), paliko bedribsanti“ (Žemaitė 1947: 96). Galėtume manyti, kad Kotrės jautrumas yra išsiugdytas savojoje šeimoje. Kotrės motina gaili dukters, verkia kartu su ja, vadinasi, atsiliepia į dukters skausmą adekvačia reakcija: „Motyna, žinoma, gailis prapuolusios dukrelės; mačiau pašventoryj, kaip Kotrė verkdamą tėvams guodžiojos. Motyna kartu verkė“ (ten pat: 92). Bendras verkimas, kaip ir guodimas žodžiais, veikia kaip kito skausmo mažinimo būdas (pvz., žodžio *tiešyti* pirmoji reikšmė nusakoma taip: „žodžiais ar verksmais guosti, raminti, drąsinti“ – LKŽ XVI: 217). Vestina paralelė tarp jausmų ir pasaulio / namų tvarkos: jautri, gebanti išgyventi gailę, veikti pagal jį, t. y. dalyvaujanti jausmų apytakoje šeima – tvarkingi namai (Kotrės tėvai ir jų namai) ir nejautri, negebanti gailėti, užjausti ir deramai veikti šeima – netvarkingi namai (Vingių Jono tėvai ir jų namai). Gailėsčio kaip sudėtinės meilės dalies ir tvarkingo (sutvarkyto) pasaulio paralelė rodo, kad gailėstis, kaip tarpasmeninių santykių pamatas, kuria viso pasaulio tvarką. Kotrė miršta taip pat tik dėl to, kad aplinkiniai žmonės nejautrūs jos kančioms, nemoka / negali jos pagailėti. Ryškus kontrastas tarp apsakyme „Sutkai“ aprašytos scenos, kai jaunajai Sutkienei ateina laikas gimdyti, ir „Marčios“ finalinės scenos, kai Kotrė gimdo pirmagimį. Sutkų namuose visi susijaudinę, gaili kenčiančios ir tuo pat metu mėgina jai padėti: „[V]isi nuliūde, nusiminę, rūpinas, su ašaroms akyse, grobstos, pagalbos ieško“ (ten pat: 195). Būtent iš gebėjimo jautriai reaguoti kyla rūpestis dėl artimo žmogaus. Visiškai kitokia padėtis Vingių namuose: vyras, išgirdęs žmonos dejonę, nueina miegoti į šiaudus, likdamas abejingas žmonos maldavimams joti pakviesti motiną, vienintelę, gebančią atjausti ir padėti. Kotrės kančios nesujaudina ir moterų – senosios Vingienės ir kaimo „bobų“: „Kotrė galavosi, viena verkė, šaukėsi matušelės, bet niekas jos nepasigailėjo“ (ten pat: 99). Šalia esančios nesiima veikti, kad padėtų gimdyvei, nes neturi gebėjimo pagailėti. Meilė / gailėstis / rūpestis – visi šie jausmai suvokiami kaip pagrindžiantys moralius ne tik šeimos, bet ir visos bendruomenės santykius.

Svarbus ne tik namų aplinką ir juose gyvenančius žmones siejantis tarpusavio priklausomybės ryšys, kuriama gyvenamosios aplinkos ir žmonių vienovė. Ne mažiau svarbus jautrus ir atsiliepiantis žmogaus ir visos jo aplinkos ryšys. Štai apsakyme „Petras Kurmelis“ Petras nepastebi pasakotojos aprašytos gamtos pasaulio tvarkos, kuri turėtų būti žmonių santykių provaizdžiu. Jis žvelgia į pasaulį apskaičiuojančiu, vertinančiu žvilgsniu. Šioje kūrinio vietoje akivaizdžios dvi požiūrio į pasaulį perspektyvos: vienas žvilgsnis (pasakotojos) gamtos pasaulį mato kaip visumą, kai gamta patiriama kaip darniai sugyvenanti šeima (anksčiau nagrinėtas gamtos paveikslas); kitas žvilgsnis (Petro Kurmelio) nepastebi anksčiau atpažintos gamtos pasaulio dermės, mintys apie pinigų, galimą lengvą uždarbį jo žvilgsniui susiaurina, matomus gamtos gaivalus išskiria iš visumos. Kurmelio aklumas, negebėjimas matyti daugiau nei tik naudą koreliuoja su jo negebėjimu susigaudyti savuosiuose jausmuose: „Petras nieko nematė nė girdėjo, vadžiojo tik akimis nuo vieno medžio ligi kito, apmąstydamas kožno varšą, prekę, didumą ir sugadnumą. Beskirstant, besidžiaugiant medžiais, ne vieną uogelę sumyniojo, ne vieną grybelį sutrypė“ (ten pat: 121). Aklumas gamtos tvarkai, kuriamai čia laisvai pratekančių jausmų, sutampa su aklumu vidiniams išgyvenimams – jausmams. Tai lemia visišką Kurmelio ankstesnės gyvenimo tvarkos griūtį po vedybų. Gailesčio, rūpesčio persmelkti abipusiai vyro ir moters santykiai yra viso pasaulio tvarkos dalis. Galima teigti, kad gebėjimas per jausmus įsitraukti į supančio pasaulio tvarką tampa socialinių santykių tvarkos pamatu.

APIBENDRINIMAS

Remiantis M. Z. Rosaldo teorine nuostata, kad jausminiai išgyvenimai nėra tik „vidinės“; nuo socialinio pasaulio nepriklausomos, žmogaus esmės atributas ar raiška, bet yra formuojami pasaulio, kuriame egzistuoja prasmės, vaizdiniai ir socialiniai ryšiai, patirties, gailesčio, meilės, rūpesčio jausmų aprašymais siekta parodyti, kaip šie jausmai įtraukia asmenį į tarpasmeninius santykius ir apibrėžia savęs, kitų ir pasaulio patyrimo bei suvokimo būdą. Gretinant tautosakinės medžiagos, išlikusių šnekamosios kalbos pavyzdžių ir Žemaitės grožinės kūrybos analizę atskleista, kad asmens patyrimo kūniškoji (juslinė), jausminė ir pasaulėvokinė plotmės tiesiogiai veikia viena kitą ir yra vieno nedalomo patyrimo dalys. G. Šmitienės aprašytas, jusliniam suvokimui būdingas mimetinis veikimas reiškiasi ir kaip jautrus buvimas. Gailesčio, meilės, rūpinimosi jausmų patyrimo ir raiškos analizės pavyzdžiai liudija, kad toks buvimas remiasi žmogaus gebėjimu suprasti, atpažinti kitų išgyvenamas emocines būsenas, mokėjimu reaguoti, atsiliepti, t. y. išgyventi situacijai adekvačius jausmus ir pagal juos veikti, taip pat gebėjimu išgyvenamus jausmus perduoti. Kaip jau buvo atkreiptas dėmesys, jautrus-adekvatus buvimas reiškiasi ne tik socialiniuose

santykiuose, bet ir apskritai būnant pasaulyje, įsitraukiant į jausmų cirkuliavimo ratą, apimantį gamtos ir žmonių pasaulį. Gailesčio, meilės, rūpesčio jausmai, kaip lanksti, atsiliepianti, palanki kūniška laikysena, būdingi tiek gamtos pasauliui, tiek žmonėms. Todėl žmogaus jausmingumas koreliuoja su viso pasaulio, kaip darniai veikiančios visumos, patyrimu. Žemaitės kūryboje išorinis pasaulis suvokiamas kaip jausminių ryšių palaikoma tvarka, o socialinė tvarka, darnus ir todėl gražus žmonių sambūvis tėra jos dalis. Jausmų pratekėjimo trukdžiai, kurių priežastis ir (ar) pasireiškimas gali būti sustingęs, nejudrus, į kito judesį / jausmą neatsiliepiantis kūnas, nemokėjimas įsijausti į kito išgyvenimus ir pagal juos veikti ar gamtos tvarką palai-kančių jausminių ryšių neatpažinimas sukelia pasaulio, žmonių gyvenimo griūtį.

ŠALTINIAI IR LITERATŪRA

DLKŽ – *Dabartinės lietuvių kalbos žodynas*, VII pataisytas ir papildytas leidimas, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 2012.

LKŽ – *Lietuvių kalbos žodynas*, t. I–XX, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 1941–2002.

LLTI RS – Lietuvių literatūros ir tautosakos instituto bibliotekos Rankraščių skyrius.

LTR – Lietuvių literatūros ir tautosakos instituto Lietuvių tautosakos rankraštynas.

Daujotytė Viktorija 2001. *Parašyta moterų*, Vilnius: Alma littera.

Noreikaitė Kučėnas Dalia 1994. *Žemaitė Amerikoje*, Chicago, Ill: Lietuvių fondas.

Ratcliffe Matthew 2008. *Feelings of Being: Phenomenology, Psychiatry and the Sense of Reality*, Oxford: Oxford University Press.

Rosaldo Michelle Z. 1980. *Knowledge and Passion: Ilongot Notions of Self Social Life*, Cambridge: Cambridge University Press.

Rosaldo Michelle Z. 1984. "Toward an Anthropology of Self and Feeling", in: *Culture Theory: Essays on Mind, Self and Emotion*, Cambridge: Cambridge University Press, p. 137–157.

Šmitienė Giedrė 2014. „Neakivaizdinis pokalbis su Maurice’u Merleau-Ponty: tradicinės kultūros tyrimas juslinio suvokimo plotmėje“, *Tautosakos darbai*, t. XLVII, p. 15–41.

Šmitienė Giedrė 2011. „Takios tradicijos samprata“, *Tautosakos darbai*, t. XLI, p. 15–43.

Šmitienė Giedrė 2000. „Palankumo laikysena“, *Tautosakos darbai*, t. XII, p. 179–188.

Umbrasas Kazys 1975. *Žemaitė: biografija ir kūrybos ištakos*, Vilnius: Vaga.

Žemaitė. *Kas tai yra kultura*, 09. I. 19, [pagal lenkiško], LLTI RS F3–115.

Žemaitė 1899. *Paveikslai*, Tilžė.

Žemaitė 1901. *Paveikslai*, [d.] III, Tilžė.

Žemaitė 1956–1957. *Raštai*, t. I–VI, Vilnius: Valstybinė grožinės literatūros leidykla.

Žemaitė 1947–1948. *Raštai*, t. I–IV, Vilnius: Valstybinė grožinės literatūros leidykla.

Sensual Relationship between the Individual and the World in the Literary Fiction by Žemaitė

RAMUNĖ BLEIZGIENĖ

S u m m a r y

The basis of the article comprises the theoretical insights formulated by cultural anthropologist Michelle Z. Rosaldo and the phenomenological approach to the study of emotions. It aims at elucidating ways that emotional experience relates the bodily experience to the personal involvement into the network of social connections, participates in perception and understanding of the world, and defines patterns of personal activity. On the grounds of investigation of the preserved fragments of everyday speech and folklore compared with essays and fiction by Žemaitė, the author of the article describes the feeling of compassion and love, which binds the world and people together by mutual caring. Based on the analyzed sensual experience and expression of compassion and love, she reveals that personal feelings, tightly connected with the sensual (bodily) experience, form the basis for the social relationships, also correlating with the experience and understanding of the world in terms of perception of the self and the others. In the worldview model elaborated by Žemaitė, the world comes up as a certain order, supported by sensual and family relations. Just like in the social world, feelings are inseparable from the bodily bearing also in the natural world and pass from one body to another. Since human feelings belong to the mutual circle of emotions circulating between the world and individuals, the order in the social life depends on the similar feelings ensuring individual involvement into mutual relationships as in the nature. Obstructions in the flow of emotions, caused by and manifesting through rigid, immobile, unresponsive body, lack of empathy in relation to somebody's feelings and inability of acting accordingly, or unrecognizing of the emotional bonds supporting the natural order, result in collapse of the personal life. Adequate sensual existence manifests itself not only through participation in the social relationship, but generally through being in the world and getting involved in the circle of emotional circulation. The analyzed examples of experience and expression of such feelings as compassion, love, and caring present evidence of such existence being based on human capacity to understand and recognize emotional states experienced by the others, as well as the ability to react and to respond, i. e. to experience emotions that are adequate to the situation and to act accordingly, including the ability to pass one's emotions to others.

Straipsnis parengtas pagal autorės pranešimą „Emocijos – bendruomenės ir asmens sąveikos vieta“, skaitytą 2015 m. birželio 26–29 d. Rumšiškėse vykusiame IX Prigimtinės kultūros seminare „Bendrystė: prigimtis, pavidalai, galia“.

Gauta 2016-05-27